

Te Hahi Maori - he korero poto

Mo nga tau e wha tekau, mai i te taenga mai o te whakapono ki Aotearoa i te tau 1814, ko taua Hahi, he Hahi Maori. Ko tenei Hahi na te Ropu Mihingare o te Hahi Ingarangi (C.M.S.) i timata na ratou nga Mihingare i tono mai. Ko tenei anake te Hahi i konei, tae noa ki te taenga mai o Pihopa Herewini ki Aotearoa, hei Pihopa mo te Hahi i Aotearoa, i te tau 1842. No tenei wa, ka timata te Hahi ki te hepara i nga iwi e rua — Pakeha, Maori. I mua i te haerenga mai o te Pihopa ka ki atu te Ropu Mihingare nei ki te Pihopa, “ko nga minita kei Aotearoa, na matou, ehara i a koe, kei a matou to ratou mana, ko matou kei te utu i a ratou. Kahore ratou e ahei te minita ki nga Pakeha, ki nga Maori anake”. I timata mai i konei te kume kume i roto i te Hahi, te taha Pakeha, te taha Maori. Ko te ahua tonu tera inaianei, ara, me pehea te tipu ai enei taha e rua o te Hahi Mihingare.

No te tau 1807, ka tae a Te Matenga ki Ranana. Nana i tohe te Ropu Mihingare, ki te whakatu he Mihana ki te Iwi Maori. Ko Te Matenga te Minita Mihingare i Poihakena. Kua tae ke etahi Maori ki Poihakena a, na Te Matenga ratou i atawhai, i tana pamu i Parramatta. Tata ki te whitu tau e tatari ana a Te Matenga ki te haere mai ki Aotearoa. I taua wa, ko nga Maori i tona pamu te hunga tuatahi ki te rongo i te Rongopai. E kiia ana, i tu ki reira te Whare Karakia tuatahi o nga Maori, i te taha o te awa o Parramatta.

Ko tetahi o nga tangata rongonui o te Ropu Mihingare nei ko Henare Venn. He tangata matau ia. I a ia etahi tikanga marama mo te whakahaere, whakatu i nga kaupapa mo te hora i te Rongopai ki nga tauwi, me te ahua o te tupu o te Hahi. Ko te ingoa o tenei kaupapa “ko te mana Taki-toru”, he kaupapa e pa ana te Hahi Maori. He penei nga kaupapa:-

1. Te Mana Whakahaere — kia riro i te tangata whenua, i runga ano i te kawa o tona whenua.
2. Te Mana Whakatipu i te Hahi — me tipu nga tikanga i runga i te tikanga Maori; te ako minita, me te kauwhau i te Rongopai.

3. Te Mana Tautoko — ma te Maori ano e tautoko, e hapai te Hahi ka ora. Ma nga kaha kei roto i ana tikanga.

Ahakoia, kihai i tutuki enei tumanako o te Ropu i nga Mihingare tuatahi a Te Matenga, i a Kendall, Hall me King. Kihai ratou i mohio ki enei kaupapa. Tetahi, he uaua tonu no taua wa. Ko ta Te Matenga kaupapa — akona nga Maori ki nga rakau a te Pakeha i te tuatahi, hei muri te whakapono; ma te whakapono e whakapakeha te Maori.

I rere mai te kaupuke o Te Matenga, a “Te Active” i te tau 1814. I rere mai i Poihakena ki Pewhairangi. Nga Mihingare Pakeha ko Te Matenga, ko King, ko Hall, ko Kendall. I runga ano etahi Maori, tekau pea, ko a ratou rangatira ko Ruatara, mana e para te huarahi mo tenei Mihana. E ki ana etahi, kua ruarua nga whakaaro o Ruatara mo tenei kaupapa. Tata tonu, ka hoki te kaupuke ki Poihakena i runga i nga kupu me nga whakaaro o Ruatara. Ki ta Ruatara, e pouri ana ia ki tenei kaupapa, no te mea ki tana titiro, ka ngaro te mana o nga Rangatira Maori i tenei kaupapa. Heoi, na nga painga ka puta ki te iwi, i nga mahi Pakeha i akona i Poihakena e nga Maori, e akona hoki ki konei, i tautoko ai ia i te Mihana a Te Matenga ki Pewhairangi.

I te tau 1823, ka tae mai a Henare Wiremu (Te Karuwha) kua minita ia; na Te Matenga ano ia i mau mai i Poihakena. Nana i whakaora te Mihana — i a ia te mana tangata, te mana whakapono. I nga tau i mua, kihai he Maori kia tahuri ki te whakapono, ara, kia iriitia. I timata i tenei wa, te huri o te tai-whakapono, i roto i Pewhairangi. Kua timata nga Maori ki te hiahia he mihingare ki o ratou rohe. Kua timata te whakamaori i nga karakia, i etahi pukapuka o te Paipera, Katikihema; kua timata te hanga kura, whare karakia me te whakatipu i nga kai Pakeha hei hoko, me era atu mahi. Kua timata hoki nga Maori kua ahua mohio nga karakia me nga akoranga ki te haere ki te kauwhau i te Rongopai, ki era atu wahi o te whenua. Kua kai-ngakau nga Maori ki te hari i te whakapono ki era iwi, na tenei ahua ka tipu te whakapono i roto i Te Tai-Tokerau.

Tae rawa mai a Pihopa Herewini i te tau 1842, kua kaha te tupu o te Hahi, kua maha tonu nga minita Mihingare kua mohio pai ki te reo Maori, kua whakapono hia e nga Maori. Ahakoia i miharo katoa te Hahi, ki te kauwhau Maori a Pihopa Herewini i tana karakia tuatahi, kihai i pera te aroha, me te whakapono o te Iwi Maori ki a ia, pera i to ratou ki a Te Matenga me nga Wiremu, i nga tau i a ia i konei e Pihopa ana. Ko te hiahia o Pihopa Herewini, ki te whakatu i te mana-Pihopa ki runga i te Hahi — ara, mana whakahaere i te Hahi i Aotearoa, te taha Maori me te taha Pakeha. Kahore i whakaae te Ropu Mihingare i Ranana — me etahi ano o nga minita Mihingare, kaore i pai ki a ia. Pau te teka tau e totohe ana te Pihopa mo tona mana, me te ropu mo tona mana. Ka tuhituhi atu te Pihopa ki te Ropu i Ranana, “. . . he mahi pakeke ki te whakato i te kakano o te whakapono ki roto i te ngakau Maori, i runga i te kaupapa hahi, me te pakeke ano, ki te whakakotahi i te Taha Maori me te Taha

Pakeha ki roto i te Hahi kotahi.” Na tenei ahua ka huri te Pihopa ki nga mahi o tana Pihopatanga. Ko Niu Tireni katoa hoki tana Pihopatanga. Kua kaha te haeremai o tauwi ki konei. Ka timata te Pihopa ki te wawahi i tana Pihopatanga. Ka whakaturia he Pihopa mo Poneke, mo Otautahi, mo Whakatu, mo Waiapu. Etahi o enei he Mihingare pera me Wiremu Wiremu, Pihopa o Waiapu — etahi katoa he Pakeha, no Ingarangi mai. I tenei wa ano, ka tuhia te “Kaupapa Ture” (Constitution) mo te Hahi i Niu Tireni; ara, te mana kawanatanga mo te Hahi, i runga ano i te kaupapa Pakeha. Na enei ahua ka tipu haere te tawha i waenganui i te Hahi Maori, me te Hahi Pakeha.

Ko tenei Kaupapa Ture na te Pihopa, na Kawana Kerei, me Tiati Matene i tuhituhi, ara, i waihanga. A, kiia ana he kaupapa ataahua, he kaupapa hou mo te whakahaere i te Hahi, hei taura hoki ki era wahanga o te Hahi i era atu whenua. Engari, ko te mate ke, he kaupapa Pakeha. I whakamanatia tenei kaupapa i te tau 1857. Ka wha tekau ma toru tau te haerenga mai o Te Matenga. Otira, kihai he ingoa Maori i runga i te rarangi ingoa o te hunga i haina. I penei te whakaaro o te Pihopa, me nga Mihingare, ko te Ropu i Ranana te Kai-tiaki i te taha Maori. Ko tenei Kaupapa Ture e pa ke ana ki te Taha Pakeha. Na tenei kaupapa i whakatu te Hinota Whanui o te Hahi (General Synod). I te Hinota Whanui tuatahi i te tau 1859, ka puta i te Perehitini i a Pihopa Herewini enei kupu: “kei te awangawanga au ki te ahua o te Hahi Maori” me tenei, “me rapu e te Hinota he kaupapa he kukume mai i te Hahi Maori, kia noho tahi me tatou, i roto i te wairua kotahi”. Mai ano i aua ra, pera ano nga korero mo te Hahi Maori i roto i nga Pihopatanga katoa, me nga Hinota Whanui. I puta ano i a Pihopa Herewini enei kupu: “. . . tera pea e kore e taea te whakahaere he kaupapa motuhake mo te taha Maori, me te taha Pakeha o te Hahi”.

Kua timata i enei tau nga mamae me nga pakanga ki te whenua. No te tau 1860, ka ka te ahi ki Taranaki, i runga i nga mahi hoko whenua a te Kawanatanga. Na enei pakanga i whakaara nga korero me nga tohutohu a nga Mihingare mo te whakapono, me te u pono ki te Hahi nana nei matou i ako ki “. . . te whakapiko i o matou matenga ki te inoi, me te moe o nga kanohi — mutu rawa ake, kua riro o matou whenua”.

Na nga wawahinga o te whenua hei Pihopatanga, i wawahi nga rohe Maori, me te ngaro haere o te mana o nga Minita Mihingare i roto i te Mihana Maori, ka tupu te whakaaro i roto i etahi Maori, kia whakaturia he Pihopa Maori, hei arahi i te Hahi Maori. I te tau 1876, ka ripoata a te Tuati, ki te Ropu i Ranana, i te ahua o te Mihana Maori. Ka ki ia, i tetahi hui i Uawa (Tolaga Bay), ka rere te patai, “He aha i kore ai e tu he Pihopa Maori mo te Hahi Maori?” Me te whakahua i a Pihopa Crowther, he mangumangu no Awherika. I whakapirihitia i te tau 1843, i whakapihopatia i te tau 1864.

I te tau 1877, ka tukua e Te Kerehi (T.S. Grace) he minita

Mihingare tana Ripoata ki te Ropu i Ranana, i ki a ia: “. . . i tetahi hui a te mihana Maori mo te take Pihopa, i penei te korero a te Hahi, kaore ano he Maori tika, mo te turanga pihopa.” I tukua ano e ia etahi korero a tetahi Maori, i tuhi ai ki te nupepa “Te Waka Maori”. Ki a Te Kerehi, he tangata mohio taua kaituhi Maori. I tana tuhi, i ki ia “. . . he aha etahi Maori i whiwhi ai ki etahi tunga nui i roto i te Kawanatanga, a kahore ano ki roto i te Hahi? He aha i kore ai he Pihopa Maori, no te mea kua maha nga tau e noho Karaitiana ana nga Maori o enei motu?”

I te tau 1880, i te Hinota Whanui o taua tau, ka takoto te tono a te Poari o te Hahi Maori i roto i te Pihopatanga o Akarana, kia whakaturia e te Hahi he Pihopa Maori mo te Mihana Maori i Akarana. Hei tohu i te ora, me te kaha o te Hahi i te Tai Tokerau, a, hei pihopa awhina ia, i te Pihopa pakeha. I hari te Hinota ki te tono, ki te ora, me te kaha o te Hahi Maori i Akarana. Heoi ano, “. . . e kore e taea e ratou te whakamana tenei tonu, no te mea, ‘na te Wairua kotahi tatou i iriiri ki roto i te tinana kotahi’. Me titiro ke te Hahi, ki te whakakotahi i te taha Maori me te taha Pakeha ki roto i te Hahi kotahi. Na reira, kei te he te whakatu Pihopa Maori i tenei wa, he wehewehe ke i te Hahi tenei mahi. Na reira e kore matou te Hahi e whakaae”. Kua riro nei te mana me te whakahaere i raro i nga Pihopa — kahore ratou i te horo kia whai mana te taha Maori.

I te Hinota Whanui o te tau 1913, ka tonono ano te Mihana Maori, he motini ki te Hinota Whanui — “. . . kia whakaaetia he mangai Maori ki te Hinota Whanui: (He minita, he reimana). Kihai i korerotia e te Hinota; i parea ake ki tahaki.

Na runga i te kaha o te tupu o te mahi a Ratana, ka maharahara te Hahi ki nga Mihingare Maori i te whenua. I te hui a te Hinota Whanui i te tau 1925, ko Atipihopa Julius te Perehitini: i roto i tana whaikorero ka whakatupato a ia i te Porowini, ki nga kupu poroporoaki a Pihopa Herewini i ki ra ia “. . . kia mau i a koutou tenei taonga nui, nga minita me a ratou kahui Maori.” Ka ki te Atipihopa: “I tetahi ahua, kei te atawhai tatou i te Hahi Maori. Ka nui nga Karaitiana kei roto i te Iwi Maori, a, me o ratou minita Maori e hepara ana i a ratou, i roto i nga Pihopatanga. Engari, ahakoa tenei ahua kaore i te orite te mahi a nga Pihopa i roto i te Hahi Maori. E tika ana, me whakakotahi te Mihana Maori i roto i te Porowini, kia tu kaha ai. Engari, ko a tatou wawata kia kotahi, kihai i tutuki. No te mea he puhaehae no nga Pihopa, kei riro tetahi wahi o o ratou mana i roto i nga pihopatanga. “Ka mea te Atipihopa, “ko tenei pea te wa, kia kaha tatou te kimi i te tangata mana e tahu te rama o te whakapono i roto i te Iwi Maori”.

I taua Hinota ano, ka motinitia e tetahi Komiti Whaiti, “kia whakaturia e te Hinota Whanui he Komihana, hei tiroiro i te ahua o te Hahi Maori inaianei, me nga mahi e tipu ai te Rangatiratanga o te Atua i roto i nga Maori . . .” Ko nga tangata o te Komiti Whaiti nei: e rua nga Pihopa, e toru nga Atirikona, e rua nga Reimana — pakeha katoa. No

te mea hoki, horekau he mema Maori i runga i te Hinota Whanui, koia e penei ai tenei Komiti Whaiti. Engari i te whakaturanga i te Komihana i penei, ko nga Pihopa o Te Ika a Maui, ko aua Atirikona tokotoru, tokorua nga minita Pakeha — whai tonu ano i te tauira o te Komiti Whaiti. Ko nga take hei tirohanga ma ratou, ko aua take ano i mua ra:-

1. Ki te titiro pono ki te ahua o te Hahi Maori i nga rohe, ki te whakapae a te Pakeha, kei nga ngutu noa iho to ratou Karaitianatanga.
2. Ki te titiro me pehea te kauwhau me te whakatahuri i te hunga e ngakau-kore ana, me te hunga ngakau-kino ki te Hahi.
3. Ki te titiro ki te ripoata ki te Hahi, te hiahia o nga Karaitiana Maori, ki te whakaputa i te taha Maori i roto i nga karakia, me nga whakahaere o te Hahi Maori. Me te titiro ano ki nga mea pai, kei roto i te taha Maori, hei whakauru ki te Hahi whanui, hei painga mo nga iwi e rua.
4. Me te waihanga i tetahi kaupapa kia whai mangai ai te taha Maori o te Hahi, ki runga i te Hinota Whanui.
5. Ki te titiro mehemea he pai ke te wehe i te whakahaere o te Hahi Maori, kia tu motuhake.

I whakaritea e te Komihana, me hui ratou me te Hahi Maori o Te Ika a Maui. I karangatia tenei hui kia tu ki Rotorua, i te marama o Hune, i te tau 1925. I reira katoa nga mangai korero o te Hahi — minita, reimana. I tono te Komihana ki nga Maori nei, kia whakaturia he komiti mo ratou, hei whiriwhiri i nga take i mua i te Komihana, me te ripoata i o ratou whakaaro ki te Komihana. I tautokongia e te Komihana, me te Hui taua ripoata, a, tonoa ana e te Komihana ki te Komiti Whaiti o te Hinota Whanui. E rima nga wahanga o taua ripoata:-

1. Ki te whakaaro o tenei Komiti, i te mea i tenei wa, kei te wehewehe te whakahaere i te Mihana Maori i roto i nga Pihopatanga; me whakakotahi enei mahi ki raro i te Mihana kotahi, i roto i te Porowini o Niu Tireni.
2. Na, ka whakaturia tenei Mihana, me tu he Pihopa hei Kai-arahi. Me tu ano he Atirikona hei awhina i te Pihopa, ko enei Atirikona hei Maori. Me whakatu ano he Hinota, ko tetahi atu tikanga hui ranei, kua whakamanatia me te Komiti Whaiti.
3. I roto i nga rohe Atirikona, me whakatu he Poari Atirikona, hei whakahaere i nga mahi.
4. Ki te whakaaro o te Komiti, ma enei kaupapa e tautoko nga mahi a te Hahi Maori i roto i te iwi. Ma enei mahi hoki e hihiko ai nga Maori ki utu i nga raruraru o enei mahi.
5. I whakaatu te Komiti ki te Hahi, i te korero nui i roto i etahi wahanga o te Hahi, ko te Pihopa tuatahi mo tenei Mihana, ina whakaturia, me Maori. Na runga i te taimaha o te mahi whakatu i tenei Mihana, me te mana o te Pihopa ki era o nga Pihopatanga, hei mahi ma te Pihopa tuatahi, e mea ana te Komiti, e kore ratou e tohe me Maori te Pihopa tuatahi, engari ka ngawari mehemea he Pakeha te Pihopa tuatahi.



Wiremu Netana Panapa.

I whakaturia ano hei Komihana hou he titiro i te kaupapa Ture Hahi, mo tenei take. I tenei Komihana tokotoru nga Pihopa, tokotoru nga Atirikona, tokorua nga Reimana. Ko tetahi o nga Reimana, he Maori, ko Apirana Ngata.

E toru noa nga motini i mua i tenei Komihana:-

1. Kia whakaturia he Pihopatanga Maori motuhake. Me hua, ko te Pihopatanga o Aotearoa.
2. Ko te rohe turangawaewae mo tenei Pihopatanga, ko nga whenua o te Kura a te Hahi i Te Aute. Ko etahi whenua ranei a te Hahi, e patata ana ki Paihia.
3. Me karanga he hui motuhake a te Hinota Whanui, ki te whakatu i nga ture e tika ana mo te Pihopatanga.

I waihangatia nga ture hei paahi ma te Hinota Whanui, me te rarangi ingoa o te hunga hei whakatu i tenei Hinota motuhake a te Hahi.

I tu tenei Hinota Whanui i te marama o Tihema, tau 1925. Pau i tenei tau nga mahi e pa ana ki te Hahi Maori. Katahi ano te Hahi ka titiro pono ki te taha Maori, ki te Mihana Maori. I tana whaikorero ka ki te Perehitini hou, a Awerire (Averill): “. . . ki taku titiro, kahore he ture e whakakahore ana i te waihanga i te Pihopatanga o Aotearoa, mehemea e whakaae ana tatou katoa, ko te huarahi tika tenei ma te Hahi, i tenei wa, kia tutuki pai ai nga mahi a te Hahi i roto i te Iwi Maori”

Katahi ka whakamarama te Atipihopa i nga take e penei ai te whakaaro o te Hahi "He Hahi motuhake mo nga Maori, no te mea he Maori ratou, ehara i te tikanga Karaitiana, he tikanga pohehe. Ko te tino take e penei ai te Hahi ko te taha Wairua o te Iwi Maori, kia tupu ai ratou i roto i te Hahi, me to ratou mau mai i nga taonga tuku a Te Atua ki a ratou, hei whakaki i nga wahi apa o te Hahi Tapu puta noa i te ao."

I te ra tuarua o te Hinota, ka paahitia te Pire mo te Pihopatanga Maori. Me tu he Hinota, me he Komiti Whaiti mo te Pihopatanga. Ka whai mana te Pihopa Maori, ki nga Maori katoa o tana Hahi, i nga takiwa katoa o Niu Tireni, ina tukua e nga Pihopa he pukapuka, tuku ki te Pihopa Maori te mana kuhu ki o ratou Pihopatanga, mo tenei mahi. I tukua ano te mana Raihana minita me te mana mo era atu mahi minita i roto i te Iwi Maori, i raro i tana mana.

I muri i tenei, ka hui nga Pihopa me nga mangai Maori, ki te whakaingoa i te tangata mo te Pihopa o Aotearoa. Ko Apirana Ngata te mangai o te ropu Maori, a, nana e kokiri te whakaaro o te Iwi Maori, me Maori te Pihopa Maori tuatahi. Ki nga Pihopa, "e kore e taea e ratou te tuku to ratou mana Pihopa, mo te Iwi Maori i roto i o ratou Pihopatanga, ki tetahi minita o te Iwi Maori i tenei wa . . ." Roa te wa e tautohetia ana tenei take. Pakeke te whakaaro o nga Maori, pera ano te pakeke o nga Pihopa. I mea atu ano nga Pihopa ki nga Maori, mehemea ki te tu he Pakeha, ka ahua mama te taha moni hei utu i te Pihopa. Kihai i whakaae nga Maori. Ka hiki te Hinota. I tu ano he hui tuarua, i te roanga atu o te tau, mehemea ka kitea he huarahi e tatu ai tenei take. Kihai i kitea, ka hiki ano. Ka whakaarohia i etahi, he tikanga e whakaae ai nga Maori. Ko te tuatahi — me Maori te Pihopa tuatahi, engari hei Pihopa awhina i te Pirimete. Kihai tenei i pai ki nga Hinota o nga Pihopatanga.

Te tuarua o nga tikanga i whakaarohia i te Hinota Whanui o te tau 1928. I whakaturia he komiti whaiti e te Hahi ki te rapu he huarahi e tutuki ai tenei take. Na tenei komiti i whakahaere i roto i te Hinota, kia horoia te Pire o te tau 1925. Me whakatu e te Hinota he kaupapa hou. Me pihopa awhina te Pihopa Maori i roto i tetahi o nga Pihopatanga Pakeha. Paahitia ana e taua Hinota, he Kaupapa Ture — "Mo te Whakahaere a te Pihopa Maori i te Iwi Maori Katoa". Mo nga tau e rima tekau, ko te ahua tenei o te

Pihopa o Aotearoa, he Pihopa awhina i te Pihopa o Waiapu; "me te mana whakahaere i te Mihana Maori i roto i te Pihopatanga o Waiapu, me era atu Pihopatanga, ki te tukua e te Pihopa ki a ia te mana mo nga Maori i tana Pihopatanga". I te tuatahi, i maharatia ka tutuki i tenei ahua, nga wawata o te Iwi Maori, me o te Pihopa Maori; ka kitea i roto i nga tau, kahore e te tutuki enei tumanako.

I te whakaetanga ko tenei he kaupapa mo te Pihopa o Aotearoa, ka puta te karanga ki nga Maori o te Pihopatanga o Waiapu, he moni, hei awhina i tenei mahi. E rua rau pauna te moni a Ngati Porou, ma nga kamupene e rua e whangai, ma te Waiapu Farmers, me te kamupene Miraka Kau. Ma te Poari o Te Arawa e rua rau rima tekau pauna. No Te Arawa hoki a Peneti, te Pihopa tuatahi. Na te Poari o nga

Wiremu e apiti ta nga Maori, wha rau rima tekau pauna. Hui katoa enei moni, e iwa rau pauna. Ko tenei e waru rau pauna te oranga o te Pihopa, kotahi rau pauna mo ana haere i roto i nga rohe Maori.

I te whakawahinga i te Pihopa tuatahi i a Pererika Peneti, e noho tonu ia i te whare e tukua ki a ia i te Kohupatiki, wahi o Heretaunga. I a ia ka kaumatua, ka tukua e ia te whare ki te Hahi, hei whare mo nga Pihopa Maori. I nga tau e rima o te Pihopatanga ka puta te hongē nui ki te ao. I te tau 1932, ka puta te karanga a te Pihopatanga o Waiapu, ki era o nga Pihopatanga, hei awhina mo te Pihopa Maori — kua tapahia hoki e nga Wiremu ta ratou awhina, ki te rua rau rima tekau pauna. Ka taka te oranga o te Pihopa ki te ono rau pauna i te tau, kotahi rau mo ana haere. Ka rongō te Komiti Maori o te Pihopatanga o Akarana, ka motinitia ta ratou awhina, kotahi rau pauna i te tau. Ka rongō te Komiti Whaiti (Standing Committee) o te Pihopatanga o Akarana. Ka riri ki te Komiti Maori, mo tenei tikanga. Kihai i tukuna tenei moni ki te Pihopatanga o Waiapu. Ko te korero a te Komiti Whaiti — ko te Hinota Whanui anake te kai-whakamana awhina mo te Pihopa Maori. Pouri te taha Maori i Akarana mo tenei ahua. Ko ta ratou awhina, he awhina Maori, he awhina Hahi. A, ka riro ma te Hinota kahore nei o ratou mangai i runga, e whakakore tenei aroha.

Kaha te manaaki a nga rohe Maori i te Pihopa o Aotearoa. He tangata tau, he tangata tapu hoki a Peneti — pai ki te reo Maori, ki te reo Pakeha. I tua atu o Waiapu, ko Akarana, ara, ko Te Tai Tokerau, te rohe nui o te Hahi i Aotearoa. I haere nui te Pihopa Maori i konei, i nga tau 1928-1940. I te tau 1940, ka tu ko Himikini, te Pihopa hou mo Akarana. Nana i whakatu he kaupapa mo te Hahi i roto i tona Pihopatanga. Nana i whakakore te nuinga o nga Pariha Maori, a ka meinga nga minita Maori i aua pariha, hei minita awhina (Curates) ki nga minita Pakeha i roto i nga pariha Pakeha. Te kaupapa a te Pihopa, kotahi te Hahi, kotahi te pihopa o te Pihopatanga o Akarana. He iwi kotahi, he Hahi kotahi tenei Pihopatanga. I te tau 1946, ka puta ano te karanga a te Pihopatanga o Waiapu ki nga Pihopa kia awhina ratou i te Pihopa Maori, ki te whakatiputipu i te taha Wairua o te Iwi Maori — i runga ano i te mana i tukua ki te Pihopa Maori. Whakaae katoa nga Pihopa, ko Akarana kihai. I tenei wa, ka tangohia e te Pihopa o Akarana tana raihana ki te Pihopa Maori, mo te haere mai ki tana Pihopatanga me tana awhina i te oranga o te Pihopa Maori.

Ko nga Pihopa katoa o Aotearoa, a Peneti, a Panapa, a Manuhua, he tangata katoa i whakaaro nuitia e te Hahi. Engari na nga Maori ano i hoatu te ingoa mo ratou "Ko nga Pihopa Paptera" ara, he Pihopa manakore, kihai he patu, kihai he whakapuru; he tukutuku kihai he poupu. I te tau 1942, ka powhiritia te Pihopa Maori ki te whakau i nga hoia Maori, i te puni hoia i Ohaeawai, e to ratou minita e Panapa. Nuku atu i te kotahi rau nga hoia mo te whakau. A, e haere ana hoki ratou ki tawahi, i roto i nga ra o taua marama. Kihai i whakaae te Pihopa o Akarana. Katahi ka tarakahan-

gia e Panapa ana hoia ki Rotorua, ki te Pihopa Maori, kia eke nga ringa o te Pihopa Maori, ki runga i nga hoia Maori, i mua i to ratou haerenga ki te mura o te ahi. Ka tu ko Wiremu Netana Panapa hei Pihopa tuarua mo Aotearoa, ko tetahi tenei o nga mea pouiri ki tana ngakau; kihai i taea e ia te whakahaere te taha Wairua ki ona ake iwi i roto i Te Tai Tokerau.

I te tau 1928, i whakaaetia e te Hinota Whanui te tikanga kia whai mangai te Iwi Maori ki te Hinota Whanui, me te mana pooti, a whakaturia ana he komihana hei whakarite i nga ture mo tenei tikanga. I te Hinota o te tau 1961, ka puta te ripoata a te Komihana, e ki ana, kei te pouiri kihai i oti te whakahau a te Hinota, ka tono ano me whakarahi atu te komihana. I te tau 1964, ka puta te Pire a te Komihana ki te Hinota. E toru nga wahanga o taua Pire:-

1. Ka whakamanatia te turanga o te Pihopa Maori i roto i te Hinota Whanui, ara, kia tu ia me te mana Pihopa, me te mana pooti, i roto i te Whare Pihopa.
2. Kia tu he mangai Maori, ki te Hinota Whanui, ara, minita Maori, reimana Maori — pera me nga Pakeha.
3. Kia whakamanatia nga Pariha Maori me nga Rohe Mihana Maori, i roto i nga Pihopatanga.

I pakangatia tenei pire e te Hinota. Kotahi ano te mangai minita Maori, me te Pihopa Maori i tenei Hinota. Tae mai ana ki a maua ko Panapa. Ko te whakatau a te Hinota i penei: "kia kitea rano te wa tika hei whakapumau i nga take i roto i te pire e haere whakamua ai nga mahi i roto i te Hahi Maori, i roto i nga pihopatanga hei reira hoatu ai te mana ki te Pihopa Maori. Mo naianei, ka noho te Pihopa i roto i te Hinota, kihai te mana pooti." Ko te take mangai, kihai i whakaaetia e nga Pakeha.

I te Hinota o te tau 1976, ka kokiritia ano te take mangai ki te Hinota, ka hinga ano. Ko te ono tenei o nga Komihana a te Hinota mo nga take Maori, hei titiro ma tatou, e kore e taea e te Komihana Pakeha anake te rongoa mo nga mate Maori. Engari na tenei Hinota i whakatu tenei o nga Komihana hei titiro ano i nga mate, a ka whakahaere he Pire ki te Hinota Whanui a te tau 1978. Na tenei Komihana i kokiri te Pire "Mo te atawhai, te hepara, me te whakahaere i te Hahi, i roto i te Iwi Maori". I raro i tenei Pire, me raihana Te Pihopa o Aotearoa ki te Pirimete, me te mahi tahi me ia Pihopa o nga Pihopatanga kua whakaae nei ki te tuku i te mana mo te mahi tahi ki te Pihopa Maori. I whakaaetia kia whakaturia he Kaunihera, e kiia ana ko Te Runanga o Te Pihopatanga o Aotearoa, a, ka rite tenei Runanga ki te Hinota, me tana Komiti Whaiti, ka rite ano ki te Komiti Whaiti o nga Hinota Pakeha.

I te wa ko Panapa te Pihopa, i hiahia ia kia whakakotahingia te Mihana Maori, puta noa i te Porowini kia waihangatia he Pihopatanga motuhake mo Aotearoa. Ko te ahua tenei o te wa i tu ai a Manuhua hei Pihopa. Nga moemoea kihai i tutuki i te Hahi mo te Iwi Maori. Nana, na Manuhua i timata nga mahi, korero, nohotahi me nga

Pihopa me nga reimana marama o te taha Pakeha, ki te kororerero mo te ahua o te Taha Maori. Te kimi i roto i te Wairua Tapu, he huarahi e tu tahi ai te Hahi o te Karaiti. Me tana tumanako, tu rawa ake te Pihopa tuawha, kua pai te huarahi.

Na taua Pire o te tau 1978, i whakamana, i whakapumau, te Turite o te Pihopa o Aotearoa, me era o nga Pihopa, me te whakatu i nga tikanga whakahaere, hei awhina, hei tautoko i te Pihopa me te Pihopatanga. Ma enei tikanga hoki, e rongoi ai te Hahi te reo o te Hahi Maori i roto i nga Hinota, a hei ako hoki i te taha Pakeha, ki nga taonga Maori, me te taonga wairua a te Maori i roto i nga mahi a te Hahi Maori, kua toa nei e pakia ana e nga ngaru pohehe o te ao Pakeha, mo enei rau ono tekau tau.

Hei whakapumau tenei kaupapa tuariterite i karangatia nga Pihopatanga ki te koha moni, hei tahua awhina i te Pihopatanga o Aotearoa. I whakaritea te moni tipu, ma tena, ma tena o nga Pihopatanga. He maha nga tikanga i whakahaeretia mo tenei kaupapa. I etahi na enei tikanga i whakakotahi nga Hahi e rua i a ratou mahi tahi mo te tahua a Te Pihopatanga. I tupu te pai i enei mahi tahi, i waenganui i nga Maori me nga Pakeha, me te Hahi hoki.

Ki etahi ano, kaore ratou i te tino whakapono, he tikanga pai Te Pihopatanga o Aotearoa. He nui nga mahi, nga korero me nga whakamarama mo te kaupapa mahi tahi, ki nga Pakeha. Engari, ki te taha Maori, ko ratou te hunga iti, he mahi taumaha tenei, ki te whakamarama ki te taha Pakeha. Ko te mahi ki nga rangatira tokorua te mea e korero nuitia ana ki te Hahi Maori. Tetahi ano, a te taha Maori, ki te taha Pakeha, kei nga ngutu noa iho te korero mo te mahi tahi, kihai i te ngakau.

Engari, ki te tirohia nga hua i puta mai i te kaupapa ture, i te tau 1978, ko enei:-

* Nga mangai o Te Pihopatanga o Aotearoa, ki te Hinota Whanui, kua kite, kua mihi te Hinota ki te taha Maori, mo nga awhina me nga hua pai ki te Hahi.

* Ko te mahi a te Tari o te Pihopatanga, ara, a te Hekeretari, te pai, me te rite ki nga tari o era Pihopatanga, me nga poari me nga tari a iwi, a kawanatanga.

* Ko nga mahi a te Apiha Mahi Minita, o Te Pihopatanga, e whakaatu ana i nga kaha, kei roto i te taha Maori, mo nga mahi e tipu ai te Hahi, i runga ano i te tikanga Maori, kaore i runga i nga whakahaere Pakeha o nga Pihopatanga, me era kaupapa ako mahi minita.

* Kua nui haere te mohio o te Ao Mihingare ki te Pihopatanga o Aotearoa, ki tona ahua, me tana mahi. He maha nga iwi o era atu whenua, ara, tangata whenua, kei te titiro ki Te Pihopatanga o Aotearoa hei taurira mo to ratou whenua, e tipu ai te Hahi i roto i nga iwi o o ratou whenua. Na Te Pihopatanga i awhina te Hahi Mihingare o Ahitereiria, ki te whakatu he Pihopa mangumangu, mo nga mana whenua o tera wahi.

* Ko nga mangai o Te Pihopatanga kei runga i te

wahanga Maori o te Kaunihera Whakawhanaunga i nga Hahi, etahi mangai kaha ki te tautoko i nga mahi e tu kaha ai nga Hahi Maori, me te taha Wairua.

* Na Te Pihopatanga i whakahaere nga tikanga, i whakamarama hoki ki te Hahi i Poihakena, te kaupapa kia haere, kia noho he Minita Maori mo nga Maori i roto i Te Pihopatanga o Poihakena.

* Na Te Pihopatanga i kokiri kia tu he Kai-whakaako i te reo, me te taha Maori ki te Kareti Ako Minita o Hoani, i Akarana.

* Nga mahi a te Hahi ki nga Maori i nga Pihopatanga i te Waipounamu, na Te Pihopatanga i timata.

* Nga Poari Hahi, tiaki whenua i tukua e nga Maori ki te Hahi, titiro ai ki Te Pihopatanga, hei whakamarama i te Wairua Maori, mo enei take.

* Kua tu te Poari Tiaki Tahua o Te Pihopatanga, a, kei te pai te whakahaere i nga tahua o Te Pihopatanga, hei oranga i nga tau kei te haeremai.

* Kua tupu te wairua mahi tahi, aroha hoki, ki te Poari o Nga Wiremu. He Poari kaumatua tenei, kua roa e awahina ana i te Hahi Maori.

* He nui tonu nga mahi kei mua i Te Pihopatanga, hei mahinga i roto i te Hahi. Anei etahi:-

Ko te tu manuhiri o te Pihopa Maori i nga hui Maori i roto i nga Pihopatanga. Ka tukua ki a ia te kauwhau o te karakia. Te Tiamana o te Hui, ko te Pihopa Pakeha. Ehara tenei i te kaupapa mahi tahi.

I roto i nga Pihopatanga, he uaua te kitea i te Pihopa Maori e whakahaere ana i nga mahi koia anake, me noho tonu te Pihopa Pakeha ki tana taha. Kaore e penei ana nga

Pakeha, he wehi pea no ratou i te Pihopa, he puhaehae ranei.

Te Runanga o Te Pihopatanga, he hinota Maori. Ko te wairua, he wairua Maori, he wairua e whakapono ana ki te kaupapa o nga hui. Kahore he ture herehere i nga korero me nga whakahaere, pera i nga Hinota Pakeha, engari e oti pai ana nga take i runga i te whakaaro kotahi, me te aroha.

I tukua e te Porowini te Mana Pihopa ki te Pihopa Maori, engari kihai i tukuna te Mana Whakahaere, i runga i te tikanga Maori. Ko tenei tetahi mea whaka-hoha i Te Pihopatanga. Kaore e kaha ki te whiriwhiri tangata hei mahi minita, ako i a ratou, whakapa, me te raihana i nga minita me nga kai-karakia, i roto i te Hahi Maori.

Ka noho tonu enei ahua hei take korero i roto i te Mihana Maori. I Te Runanga o Aotearoa i tera tau, (1985) i korero hohonutia enei take, me nga kaupapa hei whainganga ma Te Pihopatanga, kia tipu ai te Hahi, a, kia kitea ai hoki, he Hahi Maori. Ko te hiahia, kia taia te moko Maori ki runga i te Hahi. Kei te tu tonu te patai, me pehea e taea ai? Ma tenei kaupapa, ma te tu motuhake ranei o Te Pihopatanga, me te mana motuhake o te Pihopa?

Anei te pepeha o te Tai Tokerau:

Ko te pae tawhiti

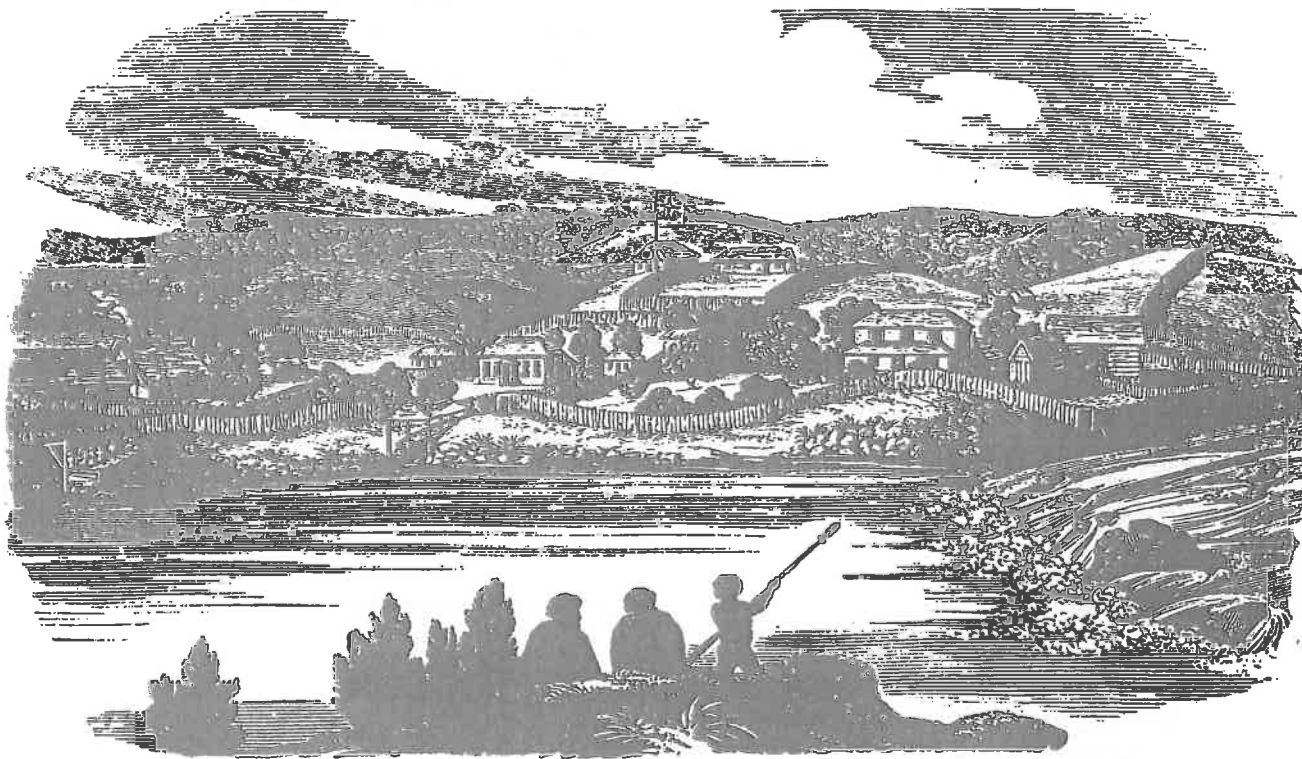
Whaia kia tata.

Ko te pae tata,

Whakamaui kia tina.

.....
Ko te Kaituhi Pakeha o enei korero, ko Hoani Patihana.

Ko te Kaituhi Maori, ko Hone Tamahori.



Church-Missionary settlement at Kiddee Kiddee, 1830. (Hocken Library)